Zəngilanın əsir abidələri azad edildi

Zəngilan ən qədim insan məskənlərindəndir. Vaxtilə İran ərazisində Bəxtiyarlılar adlı tayfalar yaşayıb ki, onlardan biri zəngi adlanırmış. XVI-XVII əsrlərdə müxtəlif ölkələrdən əhali qruplarının köç salıb, Azərbaycanın şimalında məskunlaşdıqları dövrlərdə zəngilər gəlib bu ərazidə qərarlaşıblar. Coğrafiya elmləri namizədi Məhəmməd Cabbarov yazır ki, ilk adı Pirçivan, yaxud da Pircavan olan rayona 1930-cu ildə Zəngilan adı, 1967-ci ildə isə şəhər statusu verilib.

Zəngilan şəhəri 1993-cü ilin oktyabr ayında Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş son Azərbaycan ərazisidir. Beləliklə, Zəngilan 27 il sonra, 2020-ci ilin 20 oktyabr tarixində Azərbaycanın rəşadətli Ordusu tərəfindən azad edilib.

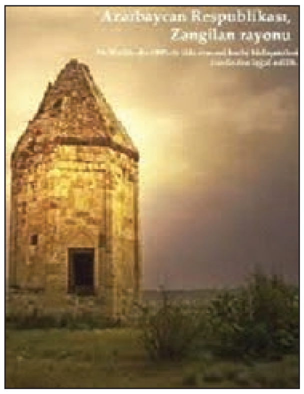

Yəhya ibn Məhəmməd əl-Həcc Seyid Əli türbəsi

Zəngilanın özünəməxsus tarixi keçmişi olub. Rayon ərazisindən axan Şərəkə çayının hövzəsində özünün qədim ornamentləri ilə seçilən onlarca türbə var idi. Rayonun Məmmədbəyli kəndindəki səkkizguşəli Yəhya ibn Məhəmməd türbəsinin (1304-1305) ətrafında orta əsr qəbiristanlığı yerləşirdi. Türbədən bir qədər aralıdakı Şeyxzadə Şeyx Abd as-Salam ibn Şeyx Qiyas əd-Dinin (1358-ci ilin yadigarı) məzarı ziyarətgaha çevrilmişdi.

Yazıların xüsusiyyətlərinə, bədii tərtibatına görə Şıxbaba Qədiriyyə sufi xanəgahının fəaliyyət dövrü XIII-XIV əsrlərə aid edilirdi. Bu ərazilərdə həmin əsrlərə aid sənduqə, başdaşı formalı, qoç, at heykəlli qəbir daşlarının üzərindəki ərəb, fars, Azərbaycan dilindən olan yazılar xalqımızın həyat və məişətini əks etdirirdi.

Türbənin giriş qapısının üstündə hüsnxətlə ərəbcə yazılan kitabədə Qurandan ayə, türbənin kimə məxsus olması və nə vaxt tikildiyi qeyd edilirdi. Orada yazılanlardan məlum olurdu ki, o, Yəhya ibn Məhəmməd əl-Həcc Seyid Əlinin türbəsidir.

XIV əsrdə yaşamış məşhur coğrafiyaşünas və tarixçi Həmdullah Qəzvininin yazdığına görə, Zəngilanın əsası hicri tarixinin 15-ci ilində, yəni 636-cı (637) ildə qoyulub. Deməli, Zəngilanın təqribən 1400 ildən artıq yaşı var. Rayonun ərazisində Xudafərin su qovşağının yaradılması ilə əlaqədar burada 1974 və 1979-cu illərdə arxeoloji qazıntı işləri aparılıb. Məlum olub ki, ərazi memarlıq abidələri ilə çox zəngindir. Bunlardan biri Şərifan kəndindəki Şəhri-Şərifan (və ya Şəriban, Şabran) abidəsi idi. Abidənin böyük bir hissəsini Həkərə çayı yuyub apardığından şəhər qalığının ərazisi 9 hektara yaxın qalmışdı.

İlk insan yaşayış məskənləri...

Şərifanda aparılan qazıntılar zamanı xeyli maddi-mədəniyyət qalıqları aşkar edilib. Arxeoloji materiallara əsasən, şəhər tipli yaşayış məskəni olan Şərifan XIV əsrdə salınıb və XVII əsrə kimi burada yaşayış olub.1976-cı ildə tarix elmləri doktoru Rəşid Göyüşov və Aləm Nuriyev tərəfindən Şəhri-Şərifan adlı qədim şəhər öyrənilib, bir sıra qiymətli maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar edilib.

Zəngilan dəfələrlə dağıdıcı, viranedici müharibələrə, təbii fəlakətlərə məruz qalıb. Lakin 1993-cü ilin oktyabr ayının sonuna, yəni erməni vandalları tərəfindən işğalına qədər ərazisində tarixi, arxeoloji, etnoqrafik, memarlıq abidələri və təbii sərvətlər öz varlığını qoruyub saxlayırdı.

Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycanın digər ərazilərində törətdiyi vandallıq, təəssüf ki, Zəngilanda da baş vermişdi. Minilliklərin yadigarları olan tarixi-dini, mədəni abidələrimiz bu məkanda da yerləyeksan edilərək, saxtalaşdırılmışdı. Erməni silahlı birləşmələrinin işğalı nəticəsində təqribi hesablamalara görə, rayona 1 milyard 390 milyon ABŞ dolları məbləğində zərər dəymişdi. Çox qiymətli abidələr dağıdılmışdı.

Bartaz və Keçikli kəndində VI-VII əsrlərə aid olan "Şukrataz" və "Əsgülüm" qalaları, on üç-on dördüncü yüzilliklərin yadigarı Bartazdakı "Xanazur", Malatkeşin ərazisində yerləşən "Dağdağan" və Gəyəlinin pirləri, Zəngilan şəhərindəki məscid, Tağlı qala, Pirçivandakı dəvə piri minillik tarixi əks etdirən arxeoloji tapıntılarla zəngin Dövlət Muzeyi də vandalizmin qurbanlarındandır. Gilətağ ərazisindəki XVI-XVII əsrlərə aid, Sarı Aşlıqla bağlı Günəş abidə piri, Rəzdərədəki Alban türbə kompleksi, İslam dininin Qafqaza gətirilməsi tarixini özündə təsdiqləyən Rəzdərə kənd məscidi, Nizami Gəncəvi dövründən qalma Top körpusu, Yol piri, Qız qalası kimi tarixi, mədəni və dini abidələrimiz erməni şovinist siyasəti nəticəsində yerləyeksan edilib.

Zəngilanın ərazisindəki tarixi abidələr yalnız yuxarıda adları sadalanan deyil. Hacallı kəndindəki dairəvi bürc, Məmmədbəylidəki səkkizguşəli türbə (1304-1305-ci illər), Yenikənddə ziyarətə çevrilmiş XIV əsr türbəsi də tarixi yadigarlar kimi qorunurdu. Rayonun Yeməzli kəndi yaxınlığından tapılmış küp qəbirlərdəki muncuq, sikkə və bülöv daşlar e.ə. IV-II əsrlərə aid edilirdi.

Araz çayının sol sahilindəki Bartaz yaxınlığında, Xanəzir pirinin yüzyüzəlli metrliyində, meşənin dərinliklərindəki bir hissəsi uçub dağılmış alban kilsəsinin divarlarının qalınlığı 1,5 metrə çatırdı. O, sanki Qarababa kəndindəki alban abidəsi ilə eyni memarın əsəri idi.

Vandalizm siyasəti yürüdən daşnakların xalqımızın mənəviyyatına və tarixinə vurduğu yaralar min illər boyu sağalmayacaq qədər dəhşətlidir. Lakin bu gün Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev həmin yaralara məlhəm edir - dağıdılan, məhv edilən abidələrimizi sahibinə qaytarır. Axı hər tarixi, dini və mədəni abidə əsrlərin yadigarıdır.

Məhəmməd NƏRİMANOĞLU,
"Azərbaycan"

Azərbaycan.- 2020.- 5 noyabr.- S.7.